

ارزیابی قوانین و مقررات ایران در زمینه معاملات دولتی در پرتو موافقت نامه تدارکات دولتی سازمان جهانی تجارت

علی فاتح *

چکیده

با توجه به این که تدارکات دولتی حجم گسترده‌ای از تولید ناخالص داخلی کشورها را به خود اختصاص داده است، در سازمان جهانی تجارت این موضوع در چارچوب یک موافقت‌نامه خاص تنظیم و قاعده‌مند شده است. در مقاله حاضر، ضمن معرفی و تبیین اجمالی موافقت‌نامه تدارکات دولتی به مطالعه مقایسه‌ای قوانین و مقررات ویژه معاملات دولتی در ایران در پرتو موافقت‌نامه مذکور پرداخته می‌شود تا از این طریق تناقضات و خلأهای موجود در قوانین داخلی در مقایسه با این موافقت‌نامه تشریح و مشخص گردد. سرانجام، راهکارهایی نیز برای تطبیق اختیاری نظام حقوقی داخلی حاکم بر معاملات دولتی با موافقت‌نامه تدارکات دولتی ارائه می‌گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واژه‌های کلیدی

سازمان جهانی تجارت، تدارکات دولتی، مناقصه.

* کارشناس ارشد دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری

(۱) شرح کلی موافقت‌نامه تدارکات دولتی

(۱-۱) مقدمه

تدارکات دولتی^۱ که در زمینه تهیه کالا و خدمات و بدون داشتن مقاصد تجاری صورت می‌گیرد، اساساً ۱۰ تا ۱۵ درصد تولید ناخالص ملی کشورهای توسعه‌یافته و ۲۰ درصد تولید ناخالص ملی کشورهای در حال توسعه را در بر می‌گیرد. قواعد گات صراحتاً آن را از قاعده رفتار ملی^۲ مستثنی می‌ساخت و بیان می‌داشت که مؤسسات دولتی که نیازهای خود را وارد می‌کنند لازم نیست رفتار دولت کامله‌الوداد^۳ را به عرضه‌کنندگان خارجی این قبیل محصولات تعمیم دهند بلکه باید با آنها رفتاری عادلانه و منصفانه داشته باشند. این مقررات به مؤسسات خریدار اجازه می‌دهد در صورت تمایل نیازهای خود را از تولیدکنندگان داخلی تأمین کنند، ولو این که عرضه‌کنندگان خارجی که کالاهایی با کیفیت مشابه دارند، آن کالاها را با قیمت‌های پایینتری برای فروش پیشنهاد کنند.

موافقت‌نامه تدارکات دولتی که در دور توکیو درباره آن توافق صورت گرفت از کشورهای عضو می‌خواهد که قواعد رفتار ملی و دولت کامله‌الوداد را نسبت به خریدهای دولتی در پیش گیرند. تعهد به تعمیم این رفتار به خریدهای مؤسسات دولتی مندرج در فهرست هر کشور در ضمیمه جدانشدنی موافقت‌نامه اعمال می‌شود. در ادامه موافقت‌نامه از سازمانهای مندرج در فهرست تقاضا می‌کند که خریدهای خود را با دعوت به مناقصه انجام دهند و در آنها عرضه‌کنندگان خارجی فرصت منصفانه و برابری برای مشارکت داشته باشند.

موافقت‌نامه دور توکیو که بر تجارت کالا اعمال می‌شد ولی به دلیل پاره‌ای ایرادات فنی از قبیل محدودیت شمول موافقت‌نامه، بالا بودن نصاب معاملات^۴ [۱] عدم توجه کافی به بحث شفافیت در انجام مناقصات^۵ و نبود سازوکارهای اعتراض در عرصه تدارکات دولتی، فاقد کارایی لازم بود، به طور گسترده‌ای در دور اروگوئه مورد تجدیدنظر قرار گرفت و گسترش یافت تا خریدهای دولتی خدمات را نیز شامل شود. بر این اساس، به منظور قاعده‌مند نمودن این حجم قابل توجه از اقتصاد بین‌المللی، اعضای سازمان جهانی تجارت در مذاکرات دور اروگوئه در سال ۱۹۹۴ یک موافقت‌نامه میان‌چندطرف^۶ را در زمینه تدارکات دولتی منعقد نمودند. [۲] این موافقت‌نامه اساساً یک موافقت‌نامه میان‌چندطرف است که صرفاً برای آن دسته از اعضای سازمان جهانی

1- government procurement

2- national treatment

3- most - favored - nation treatment

4- threshold

5- tendering

6- plurilateral

تجارت که آن را امضا نموده‌اند، الزام‌آور می‌باشد. [۳]

۲-۱) طرفهای موافقت‌نامه تدارکات دولتی

تعداد طرفهای این موافقت‌نامه با احتساب دولتهای عضو اتحادیه اروپا ۳۷ کشور می‌باشد که عبارتند از: کانادا، اتحادیه اروپا، هنگ‌کنگ، ایسلند، اسرائیل، ژاپن، کره جنوبی، لیختن‌اشتاین، آروبا، هلند، نروژ، سنگاپور، سوئیس، ایالات متحده آمریکا. در این ارتباط، ۹ کشور نیز در مرحله انجام مذاکرات الحاق به این موافقت‌نامه قرار دارند که شامل کشورهای آلبانی، بلغارستان، گرجستان، اردن، قرقیزستان، مولداوی، عمان، پاناما و تایوان (چین) می‌باشند. کشورهای آلبانی، آرژانتین، بلغارستان، کامرون، شیلی، چین، کلمبیا، کرواسی، گرجستان، اردن، قرقیزستان، مولداوی، مغولستان، عمان، پاناما، ارمنستان، سریلانکا، تایوان (چین) و ترکیه نیز به عنوان دولتهای ناظر این موافقت‌نامه به شمار می‌آیند. [۴]

نکته قابل توجه این است که در حال حاضر روند الحاق کشورهای در حال توسعه به الحاق به موافقت‌نامه تدارکات دولتی رشد چشمگیری یافته است. دلیل این موضوع را باید در این امر جستجو کرد که هرچند موافقت‌نامه تدارکات دولتی یک موافقت‌نامه میان چندطرف به شمار می‌آید و به هر حال عضویت در آن برخلاف موافقت‌نامه‌های چندجانبه سازمان جهانی تجارت برای اعضای این سازمان و کشورهای ملحق‌شونده به آن اختیاری است، ولی تجربه‌هایی که بعد از تأسیس سازمان جهانی تجارت به این سازمان ملحق شده‌اند مبین این امر است که این دسته از کشورها ملزم هستند که در مقایسه با اعضای اولیه سازمان جهانی تجارت تعهدات بیشتر و دشوارتری را قبول نمایند. از این موضوع تحت عنوان تعهدات مازاد بر سازمان جهانی تجارت^۱ یاد می‌شود. براین اساس، بیشتر کشورهایی که پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت به آن ملحق شده‌اند، در سند الحاق خود متعهد شده‌اند که پس از عضویت در سازمان جهانی تجارت مذاکرات الحاق خود به موافقت‌نامه تدارکات دولتی را آغاز نموده و در یک مهلت زمانی معین به اتمام برسانند.

هدف موافقت‌نامه تدارکات دولتی، تحت شمول قرار دادن تدارکات دولتی در قالب رقابت بین‌المللی از طریق اصول عدم تبعیض^۲ (شرط رفتار ملی و شرط دولت کامله‌الوداد) و شفافیت در زمینه آیین‌های اجرای مناقصات توسط دستگاههای دولتی است. [۵] به طور کلی، هدف این

1- WTO Plus Obligations

2- non-discrimination

موافقت‌نامه تضمین این امر است که تصمیمات دولتی در خصوص خرید کالا و خدمات، بر این موضوع مبتنی نباشد که کالا در کجا تولید شده یا خدمات به چه شیوه‌ای ارائه می‌شود. این موافقت‌نامه دارای ۲۴ ماده و ۴ پیوست است که در آن ضوابط و چارچوب تعهدات در راستای انجام تدارکات دولتی پیش‌بینی شده است. در قسمت بعد، شرح مختصری از مواد این موافقت‌نامه و پیوستهای آن ارائه می‌گردد. [۶]

۳-۱) مفاد موافقت‌نامه تدارکات دولتی

۳-۱-۱) مفاد اصلی

۳-۱-۱-۱) شمول موافقت‌نامه

از حیث دامنه شمول و پوشش، این موافقت‌نامه ناظر بر هرگونه قانون، مقررات، تشریفات و رویه مربوط به تدارکات دستگاه‌های تحت پوشش این موافقت‌نامه، آن‌گونه که در پیوست شماره یک مشخص شده است، می‌باشد؛ همچنین، این موافقت‌نامه ناظر بر تدارکات به هر شیوه قراردادی از جمله از طریق روشهایی مانند خرید یا اجاره (اعم از اجاره صرف و اجاره به شرط تملیک) شامل هر ترکیبی از محصولات و خدمات می‌باشد؛ و سرانجام، این موافقت‌نامه ناظر بر هر قرارداد تدارکات است که ارزش آن از نصابهای مربوطه، که در پیوست شماره یک مشخص شده‌اند، کمتر نباشد (مستفاد از ماده ۱ موافقت‌نامه).

۳-۱-۱-۲) رفتار ملی و عدم تبعیض

در خصوص رفتار ملی و عدم تبعیض، هر طرف موافقت‌نامه مکلف است که در ارتباط با کلیه قوانین، مقررات، تشریفات و رویه‌های مرتبط به تدارکات دولتی تحت پوشش این موافقت‌نامه فوراً و بدون قید و شرط، به محصولات، خدمات و تأمین‌کنندگان^۱ دیگر طرفها که عرضه‌کننده محصولات و خدمات طرفها می‌باشند، رفتاری که از مطلوبیت کمتری نسبت به:

الف- رفتار اعطا شده به محصولات، خدمات و تأمین‌کنندگان داخلی؛

ب- رفتار اعطا شده به محصولات، خدمات و تأمین‌کنندگان هر طرف دیگر،

برخوردار نباشد، اعطا کند.

ضمناً هر طرف این موافقت‌نامه ملزم است که در مورد کلیه قوانین، مقررات، تشریفات و رویه‌های مربوط به تدارکات دولتی تحت پوشش این موافقت‌نامه تضمین نماید که دستگاه‌های آن با یک تأمین‌کننده تأسیس شده در داخل بر پایه درجه وابستگی یا مالکیت خارجی آن، رفتاری

نامطلوبتر از دیگر تأمین‌کنندگان تأسیس شده در داخل ندارند و دستگاههای آن نسبت به تأمین‌کنندگان تأسیس شده در داخل، براساس کشور محل تولید کالا یا خدمات ارائه شده از سوی آنها، بنا به شرایطی، تبعیض قایل نمی‌شوند. [۷]

۱-۳-۱-۳) آیین برگزاری مناقصات^۱

مهمترین مبحث در موافقت‌نامه تدارکات دولتی، شیوه پیش‌بینی شده برای برگزاری مناقصات می‌باشد. در حقیقت، مبنای اصلی و بنیادین تدارکات دولتی، انجام مناقصات می‌باشد که در موافقت‌نامه مذکور، آیین بسیار دقیق و جزئی‌نگری برای اجرای این امر پیش‌بینی شده است.

به طور کلی، طرفها باید مطمئن شوند که آیین‌های برگزاری مناقصات دستگاههای آنها به نحو غیرتبعیض‌آمیزی اجرا شده است و در این زمینه دستگاهها در ارتباط با هیچ یک از تدارکات خاص خود نباید اطلاعاتی که موجب سلب رقابت شود در اختیار هیچ تأمین‌کننده‌ای قرار دهند. به طور کلی، در این موافقت‌نامه سه نوع شیوه انجام مناقصات پیش‌بینی شده است که عبارتند از:

- ۱- مناقصه باز^۲: در آن همه تأمین‌کنندگان علاقمند مجاز به تسلیم پیشنهاد مناقصه هستند؛
- ۲- مناقصه گزینشی^۳: در این شیوه تنها آن دسته از تأمین‌کنندگانی که دستگاه مربوطه از آنها دعوت به عمل می‌آورد، مجاز به ارائه پیشنهاد مناقصه می‌باشند؛

۳- مناقصه محدود: دستگاه مربوطه طبق شرایطی به صورت جداگانه با تأمین‌کنندگان تماس برقرار می‌نماید.

۱-۳-۱-۴) تشخیص صلاحیت تأمین‌کنندگان

علی‌الاصول، در زمینه تشخیص صلاحیت تأمین‌کنندگان هم اصل عدم تبعیض بین تأمین‌کنندگان داخلی و تأمین‌کنندگان سایر طرفها باید رعایت گردد که موارد جزئی مرتبط با این موضوع در ماده ۸ موافقت‌نامه تشریح شده است.

۱-۳-۱-۵) فراخوان شرکت در مورد تدارکات پیش‌بینی شده

در این زمینه نیز ماده ۹ موافقت‌نامه به طور کامل به تشریح مباحث مرتبط با این موضوع پرداخته است. آنچه که در این زمینه از اهمیت بسیاری برخوردار است، پیش‌بینی جزئیات حاکم بر نحوه فراخوان تأمین‌کنندگان برای انجام مناقصات مربوط به تدارکات می‌باشد.

۱-۳-۱-۶) آیین گزینش^۵

طبق ماده ۱۰ موافقت‌نامه تدارکات دولتی، دستگاهها مکلفند به منظور تضمین حداکثر

1- Tendering Procedure
4- Limited Tendering

2- Open Tendering
5- Selection Procedure

3- Selective Tendering

رقابت بین‌المللی کارآمد در قالب آیین مناقصات گزینشی، منطبق با مدیریت کارآمد نظام تدارکات، درخصوص هر مورد از تدارکات پیش‌بینی شده از حداکثر تعداد تأمین‌کنندگان داخلی و تأمین‌کنندگان سایر طرفها دعوت نمایند. براساس این ماده، رعایت فرصت منصفانه برای تأمین‌کنندگان واجد صلاحیت مندرج در فهرستهای ثابت^۱ دستگاهها برای دعوت به شرکت در مناقصه از اهمیت بسیاری برخوردار است.

۷-۱-۳-۱) موارد تحویل پیشنهادهای مناقصه

به طور کلی، طبق مفاد ماده ۱۱ موافقت‌نامه، مهلت‌های تعیین شده باید به اندازه‌ای طولانی باشند که تأمین‌کنندگان دیگر طرفها و نیز تأمین‌کنندگان داخلی بتوانند پیش از خاتمه آیین برگزاری مناقصه، پیشنهادهای مناقصه خود را تهیه و ارایه نمایند. در این زمینه، در مناقصات باز، مدت دریافت پیشنهادهای مناقصه نباید از ۴۰ روز از تاریخ انتشار کمتر باشد. در ارتباط با مناقصات گزینشی باید قایل به تفکیک شد: نخست، در خصوص موردی که در برگیرنده فهرست ثابت تأمین‌کنندگان واجد صلاحیت نیست، مدت تسلیم تقاضای دعوت به مناقصه نباید از ۲۵ روز از تاریخ انتشار کمتر باشد و مدت دریافت پیشنهادهای مناقصه در هیچ حالت نباید از ۴۰ روز از تاریخ صدور فراخوان مناقصه کمتر باشد؛ دوم، در مناقصه گزینشی که در برگیرنده فهرست ثابت تأمین‌کنندگان واجد صلاحیت می‌باشد، مدت دریافت پیشنهادهای مناقصه نباید از ۴۰ روز از تاریخ صدور اولیه فراخوان مناقصه، خواه تاریخ صدور اولیه فراخوان مناقصه با تاریخ انتشار همزمان باشد یا نباشد، کمتر باشد.

۸-۱-۳-۱) اعطای قرارداد^۲

طبق بند ۴ ماده ۱۳ موافقت‌نامه، پیشنهادهای مناقصه در صورتی جهت اعطای قرارداد مورد ملاحظه قرار می‌گیرند که در زمان گشایش، با الزامات اساسی آگهی‌ها یا اسناد مناقصه مطابقت داشته و از سوی تأمین‌کننده‌ای که حایز شرایط مشارکت باشد، ارائه شده باشد. در صورت غیر معمول و غیرطبیعی بودن قیمت پیشنهادی، دستگاه مربوطه می‌تواند از مناقصه‌گر مربوطه تحقیق نماید تا اطمینان یابد که وی می‌تواند شرایط مشارکت را رعایت نماید و توانایی اجرای ضوابط قرارداد را دارد. البته در پاره‌ای از موارد دستگاه مربوطه می‌تواند براساس مصالح عمومی قراردادی را منعقد نماید که این امر از استثنائات به شمار می‌آید.

1- permanent lists
2- Award of Contract

۱-۳-۱-۹) شفافیت

طرف‌ها باید دستگاه‌های خود را تشویق نمایند که هر نوع شرایط و الزامات از جمله هرگونه انحراف از ضوابط مناقصه رقابتی یا دسترسی به آیین‌های اعتراض را به منظور ایجاد شفافیت در اعطای قراردادهایشان اعلام نمایند (مستفاد از ماده ۱۷ موافقت‌نامه).

۱-۳-۱-۱۰) تعهدات دستگاهها و طرفها در زمینه اطلاع‌رسانی و رسیدگی

از جمله مباحثی که موافقت‌نامه به طور جدی مدنظر قرار داده است نحوه اطلاع‌رسانی اعطای قراردادها از سوی دستگاهها و نیز طرفهای موافقت‌نامه می‌باشد. در این زمینه، توجه مقتضی به پیوست شماره ۲ و نیز پیوست شماره ۴ از جمله موارد اساسی به شمار می‌آید (بحث انتشار اطلاعیه‌های مربوط به اعطای قرارداد و نیز انتشار قوانین و مقررات و تصمیمات قضایی مربوط به تدارکات دولتی تحت پوشش موافقت‌نامه).

۱-۳-۱-۱۱) رسیدگی به اختلافات

اساساً مبحث فیصله اختلافات در چارچوب موافقت‌نامه تدارکات دولتی با نظام حاکم بر حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت که در آن صرفاً دولتها می‌توانند به نمایندگی از اشخاص حقوقی و حقیقی اقدام به طرح شکایت نمایند، متفاوت است. ماده ۲۰ موافقت‌نامه تدارکات دولتی، از طرفهای موافقت‌نامه درخواست می‌نماید ضمن مشورت با دستگاههای دولتی تدارک‌کننده، نسبت به ایجاد ترتیباتی سریع، غیرتبعیض‌آمیز، شفاف در راستای فراهم نمودن امکان اعتراض^۱ تأمین‌کنندگان به هرگونه نقض احتمالی مقررات این موافقت‌نامه اقدام نمایند. به طور کلی شکایات باید در یک مرجع قضایی یا اداری بی‌طرف و مستقل مورد رسیدگی واقع شود. علاوه بر مورد فوق، ضوابط حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت^۲ نیز در ارتباط با دعاوی مرتبط با موافقت‌نامه تدارکات دولتی قابل اجرا می‌باشد. [۸]

۱-۳-۲) پیوستها [۹]

۱-۳-۲-۱) پیوست شماره ۱

این پیوست به میزان و حدودی که موافقت‌نامه بر انجام تدارکات دستگاههای وابسته به هر طرف این موافقت‌نامه اعمال می‌شود، می‌پردازد که خود به ۵ ضمیمه مستقل تقسیم می‌گردد:

1- challenge
2- Dispute Settlement Understanding

ضمیمه اول، حاوی دستگاه‌های دولت مرکزی؛ ضمیمه دوم، حاوی دستگاه‌های محلی؛ ضمیمه سوم، حاوی سایر دستگاه‌هایی که مطابق مفاد این موافقت‌نامه، تدارکات خود را انجام می‌دهند؛ ضمیمه چهارم، حاوی خدمات تحت پوشش این موافقت‌نامه چه به صورت فهرست مثبت^۱ و چه به صورت فهرست منفی^۲؛ و ضمیمه پنجم، شامل خدمات ساخت و ساز تحت پوشش موافقت‌نامه.

در خصوص کالاها، کشورهای عضو به طور کلی اعلام کرده‌اند که موافقت‌نامه بر تمامی خریدهایی که واحدهای مندرج در فهرست فوق‌الذکر انجام می‌دهند اعمال خواهد گردید. تنها موارد استثنا، خریدهای تجهیزات دفاعی از سوی وزارتخانه دفاع است. با این حال، خریدهایی که این وزارتخانه انجام می‌دهد و در زمره نیازهای دفاعی محسوب نمی‌شود، تحت شمول موافقت‌نامه قرار دارند. بر این اساس، در عین حال که موافقت‌نامه بر تقریباً تمامی قراردادهایی که سازمان‌های دولتی ذی‌ربط برای خرید کالا منعقد می‌کنند اعمال می‌شود، ولی در مورد خرید خدمات تنها گام‌های اولیه برداشته شده است. تمامی کشورهای عضو خدمات ساختمانی را در حوزه شمول موافقت‌نامه قرار داده‌اند. بنابراین، این بخش از خدمات که دولتها قسمت زیادی از منابع مالی خود را در آن صرف می‌کنند تحت نظامات موافقت‌نامه قرار گرفته است. راجع به سایر خدمات، قواعد موافقت‌نامه تنها بر موارد مندرج در ضمیمه هر کشور عضو اعمال می‌شود که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- خدمات مشاوره مدیریت و خدمات مرتبط با آن،

- خدمات تحقیقات بازار،

- خدمات رایانه‌ای و خدمات مرتبط،

- خدمات حسابداری و حسابرسی،

- خدمات تبلیغاتی،

- خدمات نظافت ساختمان،

- خدمات چاپ و نشر.

۲-۲-۳-۱ پیوست شماره ۲

این پیوست متضمن مشخصات نشریاتی است که طرفهای موافقت‌نامه، آگهی دعوت به

1- positive list

2- negative list

شرکت در مناقصات و اطلاعاتی‌های مربوط به اعطای قرار داد را در آنها منتشر می‌نمایند.

۳-۲-۱) پیوست شماره ۳

نشریاتی که طرفهای موافقت‌نامه در آنها قوانین، مقررات، تصمیمات قضایی، احکام اداری عام و یا هر رویه مرتبط با تدارکات دولتی مشمول ضوابط این موافقت‌نامه را منتشر می‌نمایند در این پیوست ذکر می‌گردد.

۲) نظام حاکم بر خریدهای دولتی در ایران

۲-۱) مقدمه

در این بخش از مقاله، ابتدا پیشینه قوانین و مقررات مرتبط بررسی می‌شود و سپس نظام کنونی حاکم بر معاملات دولتی در ایران مورد مطالعه و بحث قرار می‌گیرد. [۱۰]

۲-۲) پیشینه قوانین و مقررات ایران در زمینه معاملات دولتی

۲-۲-۱) قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۲۸۹

ماده ۲۳ قانون محاسبات عمومی مصوب سال ۱۲۸۹ که در واقع نخستین قانون محاسبات عمومی در ایران می‌باشد، اشعار می‌دارد: «تمام معاملات دولتی از خرید و فروش و اجاره و استیجار و مقاطعه و غیره باید به اطلاع عموم رسیده و به ترتیب مزایده و مناقصه صورت پذیرد. سوای مستثنیاتی که قانون معین می‌کند.» مواد ۲۴ و ۲۵ همان قانون موارد و تشریفات مربوط به ترک مناقصه را تشریح نموده است. [۱۱]

۲-۲-۲) قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۱۲

ماده ۳۹ قانون مذکور اعلام می‌دارد: «قراردادها و معاملات دولتی اعم از خرید و یا فروش یا اجرت کار یا اجاره و یا استیجار و مقاطعه باید پس از مزایده و یا مناقصه صورت پذیرد...» سایر تشریفات و آیین‌های اجرایی مرتبط با انجام مناقصه و مزایده در مواد ۳۹، ۴۰، ۴۱ همان قانون ذکر شده است. [۱۲]

۲-۲-۳) قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۴۹

براساس ماده ۶۸ این قانون، «معاملات وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی اعم از خرید و فروش و اجاره و استیجار و پیمانکاری و اجرت کار و غیره (به استثنای مواردی که مشمول مقررات

استخدامی می‌شود) باید حسب مورد از طریق مناقصه یا مزایده انجام داده شود مگر در موارد زیر. «... به طور کلی، در این قانون شاهد گسترش حوزه معاملات دولتی و تفصیل موارد مختلف آن هستیم. [۱۳]

۴-۲-۲) قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۶۶

ماده ۷۹ این قانون مشابه ماده ۶۸ قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۴۹ می‌باشد، ولی موارد و تشریفات بیشتری در این خصوص اضافه شده است. [۱۴]

۳-۲) نظام کنونی حاکم بر معاملات دولتی

۱-۳-۲) قانون برگزاری مناقصات مصوب ۱۳۸۳

همان‌گونه که در قسمت قبل ملاحظه گردید، همواره انجام معاملات دولتی در قالب چند ماده و تبصره در متن قوانین محاسبات عمومی ذکر می‌گردید. وجود آیین‌نامه‌های معاملاتی متعدد، فقدان تعاریف دقیق قانونی از عبارات و اصطلاحات مربوط به معاملات دولتی و بویژه تعریف خود مناقصه و در نتیجه بروز برداشتها و تفاسیر گوناگون و متناقض و مبهم، عدم شفافیت در انجام مناقصات از جمله در مناقصات محدود و ترک تشریفات مناقصه، نبود معیار مشخصی برای تعدیل نصاب معاملات، نبود بانک اطلاعاتی منسجم در مورد سوابق و اطلاعات مناقصات برگزار شده در سراسر کشور و بسیاری نقایص و اشکالات دیگر موجب گردید که سرانجام برای ایجاد وحدت رویه در برگزاری مناقصات، قانون برگزاری مناقصات در ۱۳۸۳/۱۱/۳ به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام برسد. در اساس، اهداف مدنظر برای این قانون عبارتند از:

- ۱- شفاف کردن روابط و مناسبات مالی و قراردادی بخش عمومی؛
- ۲- بسترسازی رقابت سالم بین بخش خصوصی و دولتی؛
- ۳- مقابله با رانت خواری و تبعیض؛
- ۴- استفاده از روشهای نوین به منظور تسریع گردش اطلاعات و عملیات طرحهای عمرانی؛
- ۵- سرعت بخشی به فرایندهای برنامه‌ریزی و اجرای طرحها؛
- ۶- استفاده از خدمات مناسب و با کیفیت در بخش دولتی؛
- ۷- صرفه جویی در منابع مالی و انسانی؛
- ۸- تضمین کیفیت خدمات، محصولات و کالاها؛
- ۹- نظارت و اصلاح ساختار در برخورد با جرایم کارکنان و مدیران دولتی. [۱۶]

۲-۳-۲) آیین‌نامه اجرایی بند «ج» ماده ۱۲ قانون برگزاری مناقصات مصوب ۱۳۸۵/۷/۵

این آیین‌نامه در زمینه ارزیابی کیفی مناقصه‌گران تهیه و تدوین شده است که هدف اصلی آن ارائه ضوابط، موازین و معیارهای ارزیابی کیفی مناقصه‌گران می‌باشد تا کارایی مناقصات افزایش یافته، کیفیت خدمات و کالاها تضمین شده، مناقصه‌گران توانمند و با سابقه به کارگرفته شده و به طور کلی محیطی برای رقابت کیفی جهت توسعه فعالیت‌های اقتصادی فراهم گردد. [۱۷]

۲-۳-۳) آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده ۲۳ قانون برگزاری مناقصات مصوب ۱۳۸۵/۹/۱

در این آیین‌نامه ضوابط، موازین و معیارهای نظام مستندسازی و اطلاع‌رسانی مناقصات به تفصیل احصا شده است. به طور کلی، هدف از تهیه این آیین‌نامه شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی در زمان برگزاری مناقصات، رقابت آزاد و رعایت اصل برابری حقوق مناقصه‌گران، ایفای باموقع و کامل تعهدات طرفهای مناقصه و تسریع در مراحل برگزاری مناقصات می‌باشد. [۱۸]

۲-۳-۴) آیین‌نامه اجرایی بند «الف» ماده ۲۶ قانون برگزاری مناقصات مصوب ۱۳۸۵/۷/۵

هدف از تهیه و تدوین این آیین‌نامه، تعیین ضوابط، موازین و معیارهای تهیه فهرست مناقصه‌گران صلاحیت‌دار برای مناقصات محدود می‌باشد. رعایت اصل رقابت بین تمام مناقصه‌گران صلاحیت‌دار و توانمند، مشارکت مناقصه‌گزاران در فرایند ارزیابی صلاحیت، و تسریع در فرایند انتخاب مناقصه‌گران از جمله شاخصه‌های آیین‌نامه مذکور می‌باشد. [۱۹]

۲-۳-۵) آیین‌نامه اجرایی بند «ه» ماده ۲۹ قانون برگزاری مناقصات مصوب ۱۳۸۵/۷/۵

در این آیین‌نامه، ضوابط و معیارهای خدمات مشاوره به منظور انتخاب مشاوران صلاحیت‌دار و توانمند، ایجاد محیط رقابت کیفی برای توسعه خدمات مشاوره و تضمین کیفیت خدمات مشاوره پیش‌بینی شده است. [۲۰]

۲-۳-۶) قانون حداکثر استفاده از توان فنی و مهندسی تولیدی و صنعتی و اجرایی کشور در

اجرای پروژه‌ها و ایجاد تسهیلات به منظور صدور خدمات مصوب ۱۳۷۵

به طور کلی، هدف از تهیه و تصویب این قانون، فراهم‌سازی زمینه برای حداکثر استفاده از توان فنی و مهندسی تولیدی و صنعتی و اجرایی کشور در اجرای پروژه‌های دولتی است. [۲۱]

۳) مقایسه موافقت‌نامه تدارکات دولتی با نظام حاکم بر معاملات دولتی در ایران

با تدقیق در مفاد قانون برگزاری مناقصات و بالخصوص آیین‌نامه‌های تصویب‌شده می‌توان

دریافت که در تهیه و تدوین چنین مجموعه جامعی، کارهای کارشناسی بسیاری از جانب سازمانها و نهادهای خصوصی و دولتی صورت گرفته است که در اینجا لازم است از کلیه کارشناسان امر قدردانی و سپاسگزاری گردد. در عین حال، باید این نکته را مدنظر داشت که در روند جهانی شدن و بویژه در فرایند الحاق به سازمان جهانی تجارت (همان‌گونه که در بخش اول به تفصیل بیان گردید) بحث انطباق قوانین و مقررات داخلی با مجموعه موافقت‌نامه‌ها و ضوابط بین‌المللی حاکم بر تجارت جهانی از الزامات و ضروریات غیرقابل انکار به شمار می‌آید. بر این اساس، آنچه در این قسمت ارائه شده است نافی تلاشها و اقدامات سازنده سازمانها و نهادهای ذی‌ربط در تهیه نظام حاکم بر معاملات دولتی نمی‌باشد و صرفاً به عنوان راهنمایی در سیاق موافقت‌نامه تدارکات دولتی سازمان جهانی تجارت قلمداد می‌گردد که باید در فرایند الحاق به این موافقت‌نامه مورد توجه و بررسی کامل قرار گیرد. در این راستا، نکات زیر قابل ذکر به نظر می‌رسند:

- ماده ۳ قانون برگزاری مناقصات، معاملات را از نظر نصاب به سه دسته تقسیم می‌نماید که این نصاب براساس تبصره ۱ همان ماده توسط هیأت وزیران تصویب و ابلاغ می‌گردد. در این ارتباط، بند ۴ ماده ۱ موافقت‌نامه تدارکات دولتی اشعار می‌دارد، «این موافقت‌نامه ناظر بر هر قرارداد تدارکاتی است که ارزش آن از نصابهای مربوطه، که در پیوست شماره یک مشخص شده‌اند، کمتر نباشد.

- در زمینه طبقه‌بندی انواع مناقصات، ماده ۴ قانون برگزاری مناقصات، مناقصات را از نظر مراحل بررسی به مناقصه یک‌مرحله‌ای و دو‌مرحله‌ای و از نظر روش دعوت مناقصه‌گران به مناقصه عمومی و محدود تقسیم نموده است. در این زمینه، بند ۳ ماده ۷ موافقت‌نامه تدارکات دولتی، مناقصات باز، گزینشی و محدود را پیش‌بینی کرده است.

- قانون برگزاری مناقصات در بند «ب» ماده ۱۵ مهلت قبول پیشنهادها در مورد مناقصات داخلی و بین‌المللی را از آخرین مهلت تحویل اسناد مناقصه به ترتیب ۱۰ روز و یک ماه تعیین کرده است. این در حالی است که موافقت‌نامه تدارکات دولتی به تفصیل این موارد را در ماده ۱۱ بیان نموده است که اساساً بیشتر از مهلت تعیین شده توسط قانون داخلی است.

- بند «د» ماده ۲۰ قانون برگزاری مناقصات در زمینه ارزیابی مالی و تعیین برنده مناقصه، روی ترجیح مناقصه‌گران داخلی بر مناقصه‌گران خارجی تأکید دارد. در مقابل ماده ۳ موافقت‌نامه

- تدارکات دولتی بر عدم تبعیض بین تأمین‌کنندگان داخلی و خارجی تأکید نموده است.
- درخصوص انجام مناقصه محدود، بند ۲ ماده ۴ و مواد ۱۳ و ۲۷ قانون برگزاری مناقصات ضوابطی را تعیین کرده است که در این زمینه ماده ۱۵ موافقت‌نامه تدارکات دولتی به تفصیل این ضوابط را تشریح کرده است.
 - در زمینه رسیدگی به شکایات، مواد ۷ و ۲۵ قانون برگزاری مناقصات به تأسیس هیأت رسیدگی به شکایات و نحوه رسیدگی به آن اشاره کرده است. ماده ۲۰ موافقت‌نامه تدارکات دولتی نیز فرایند رسیدگی به اختلافات مطروحه در زمینه انجام مناقصه را به تفصیل بیان کرده است.
 - به طورکلی، سایر موارد مندرج در قانون برگزاری مناقصات تا حدی منطبق با مفاد موافقت‌نامه تدارکات دولتی است، گو این که وجود پاره‌ای خلأها قابل توجه می‌باشد. به عنوان نمونه، مباحث مربوط به اسناد مناقصه، شرایط تسلیم و تحویل پیشنهادها، مستندسازی و اطلاع‌رسانی را می‌توان مدنظر قرار داد.
 - ماده ۱۵ آیین‌نامه اجرایی بند «ج» ماده ۱۲ قانون برگزاری مناقصات بر ترجیح مناقصه‌گران داخلی تأکید نموده است که این امر در مغایرت کامل با مفاد مواد ۳ و ۱۰ موافقت‌نامه تدارکات دولتی قرار دارد.
 - آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده ۲۳ قانون برگزاری مناقصات تا حد زیادی مطابق با مواد ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ موافقت‌نامه تدارکات دولتی در زمینه مستندسازی، شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی مناقصات می‌باشد که تحول شگرفی در این زمینه در ساختار نظام معاملات دولتی ایران به شماره می‌آید.
 - آیین‌نامه اجرایی بند «الف» ماده ۲۶ قانون برگزاری مناقصات بدقت ضوابط اجرایی تهیه فهرست مناقصه‌گران صلاحیتدار برای مناقصات محدود را تعیین و تشریح کرده است که به طورکلی در قانون جدید یک نوع نوآوری به شمار می‌آید. ولی ترجیح متقاضیان داخلی در انجام مناقصات محدود (ماده ۱۰ آیین‌نامه) در اساس مغایر با مواد ۳ و ۱۰ موافقت‌نامه تدارکات دولتی است.
 - ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی بند «ه» ماده ۲۹ قانون برگزاری مناقصات حاضر بر ترجیح مشاوران داخلی اشعار دارد که به طورکلی مبتنی بر تبعیض بین مشاوران داخلی و خارجی است.
 - به طورکلی، براساس مفاد قانون حداکثر استفاده از توان فنی و مهندسی، دستگاه‌های

اجرائی در مواردی که با عرضه‌کنندگان و پیمانکاران خارجی وارد معامله می‌شوند، ملزم هستند که زمینه را برای حداکثر استفاده از توان فنی و مهندسی تولیدی و صنعتی و اجرائی کشور در پروژه‌های خود فراهم نمایند. مفاد این قانون از حیث انجام مناقصات به دلیل اعمال رفتار تبعیض‌آمیز نسبت به تأمین‌کنندگان خارجی با ماده ۳ موافقت‌نامه تدارکات دولتی مغایرت دارد.

۴) جمع‌بندی و ارائه راهکار

به عنوان جمع‌بندی مطالب ارائه شده در مقاله حاضر، لازم است که نکات زیر مدنظر قرار گیرند:

۱- به طور کلی هدف از تهیه و تدوین موافقت‌نامه تدارکات دولتی، به رسمیت شناختن و تأیید لزوم وجود یک چارچوب چندجانبه از حقوق و تعهدات مرتبط با قوانین، مقررات، تشریفات و رویه‌های تدارکات دولتی با هدف آزادسازی و گسترش بیشتر تجارت جهانی می‌باشد.

۲- یکی از اصول مهم و بنیادین در سازمان جهانی تجارت به طور عام و موافقت‌نامه تدارکات دولتی به طور خاص این است که در بحث تدارکات دولتی نباید در ارتباط با محصولات و خدمات خارجی و داخلی و تأمین‌کنندگان خارجی و داخلی به منظور حمایت از محصولات، خدمات و تأمین‌کنندگان داخلی قایل به تبعیض شد. با این حال، وجود نص صریح قوانین و آیین‌نامه‌های داخلی ایران که شرح آن در بخش پیشین آمد، مؤید وجود قواعد و مقررات تبعیض‌آمیزی می‌باشد که در صورت تصمیم‌گیری برای الحاق به این موافقت‌نامه، این موضوع باید مورد بازنگری کامل قرار گیرد.

۳- مورد دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد شرط انطباق قوانین و مقررات داخلی با مفاد موافقت‌نامه تدارکات دولتی می‌باشد. جزء «الف» بند ۵ ماده ۲۴ موافقت‌نامه تدارکات دولتی اشعار می‌دارد که هر یک از دولتهای پذیرفته‌شده یا ملحق‌شونده به این موافقت‌نامه مکلف است قبل از تاریخی که این موافقت‌نامه برای آن لازم‌الاجرا می‌شود نسبت به انطباق قوانین، مقررات و ضوابط اداری خود و قواعد، آیین‌ها و رویه‌های اجرائی دستگاههای مندرج در فهرستهای ضمیمه خود با مفاد این موافقت‌نامه اطمینان حاصل نمایند.

۴- با عنایت به مبحث رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه مندرج در ماده ۵

موافقت‌نامه تدارکات دولتی، در صورتی که سازمان جهانی تجارت در حال توسعه بودن ایران را تأیید نماید، در صورت تمایل ایران به الحاق به موافقت‌نامه مذکور، این کشور می‌تواند از شرایط و معافیتهای مربوط به این دسته از کشورها منتفع گردد. [۲۲]

یادداشتها

۱- برای مطالعه میزان حدنصاب تعیین‌شده معاملات توسط طرفهای موافقت‌نامه، ر.ک. به: <http://www.wto.org/english/tratop-e/gproc-e/thresh-e.htm>.

۲- برای آشنایی بیشتر با ابعاد مختلف موافقت‌نامه تدارکات دولتی، ر.ک. به: Arrowsmith 2002 and Hoekman and Evenett 2006.

همچنین، ر.ک. به:

http://www.wto.org/English/tratop-e/gproc-egptran-symp-oct_02_pdf-files/symp-oct02-2-hoe-eve-e.pdf.

<http://publications.worldbank.org/catalog/content-download?revision-id=1526178>.

ضمناً، برای مطالعه ترجمه فارسی متن کامل موافقت‌نامه تدارکات دولتی، ر.ک. به: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ۱۳۸۵، ص ۶۴۵-۶۰۲.

۳- بیشتر کشورها و بالاخص کشورهای در حال توسعه و کشورهای دارای کمترین درجه توسعه‌یافتگی، بنا به دلایل مختلفی از قبیل حمایت از صنایع داخلی، پاره‌ای محدودیتها را در زمینه تدارکات دولتی اعمال می‌نمایند. با این حال، تعدادی از کشورهای توسعه‌یافته مایلند این موافقت‌نامه به یک موافقت‌نامه چندجانبه یا الزام‌آور برای همه اعضای سازمان جهانی تجارت تبدیل شود، چرا که این اقدام باعث افزایش فرصتهای دسترسی به کلیه بازارها برای نهادها و مؤسسات این دسته از کشورها خواهد شد.

مهمترین طرفداران این امر، ایالات متحده و اتحادیه اروپا هستند. طرفداران چندجانبه‌سازی موافقت‌نامه تدارکات دولتی، این امر را دستورکاری برای حکومت مناسب در کشورهای در حال توسعه می‌دانند، چرا که به نظر آنها هرچه فرایند تدارکات دولتی شفافتر باشد، احتمال بروز فساد و رانت‌خواری از سوی دولتها و تأمین‌کنندگان محلی کاهش می‌یابد. جهت کسب

اطلاعات تکمیلی در این زمینه، ر.ک.به:

<http://www.wto.org/english/news-e/pres02-e/pr285-e.htm>.

۴- درخصوص آخرین تحولات مربوط به طرفهای موافقت‌نامه و مباحث مربوط به الحاق،

به ترتیب، ر.ک.به:

<http://www.wto.org/english/tratop-e/gproc-e/memobs-e.htm>.

<http://www.wto.org/english/tratop-e/gproc-e/gp-gpa-e.htm#accession>.

Hoekman 1997, p.13. -۵

۶- از آنجا که موافقت‌نامه تدارکات دولتی دارای مباحث و موضوعات فنی و شکلی بسیاری

است، پیشنهاد می‌گردد جهت مطالعه بیشتر در این زمینه، ر.ک.به: گروه نویسندگان ۱۳۸۵، ص

۵۳۹-۵۹۴.

۷- برای مطالعه بیشتر در زمینه ۸ تبعیض در قالب موافقت‌نامه تدارکات دولتی، ر.ک.به:

Hoekman and Martinis 1997, p.13-30.

۸- برای دریافت آخرین تحولات مربوط به فرایند حل و فصل اختلافات در چارچوب

موافقت‌نامه تدارکات دولتی، ر.ک.به:

<<http://www.wto.org/english/tratop-egproc-e/disput-e.htm>>.

۹- جهت کسب اطلاعات بیشتر در زمینه پیوستهای موافقت‌نامه تدارکات دولتی، ر.ک.به:

<http://www.wto.org/english/tratop-e/gproc-e/appendices-e.htm>.

۱۰- با توجه با این موضوع که نظام حاکم بر معاملات دولتی در ایران تا پیش از تصویب

قانون برگزاری مناقصات در سال ۱۳۸۳ مشتمل بر تعداد زیادی قانون، آیین‌نامه، بخشنامه و

دستورالعمل بود، در این قسمت به بیان قوانین اصلی و مادر پرداخته شده است. برای ملاحظه

سایر قوانین و مقررات، ر.ک.به:

<http://Low.majlis.ir/Law/Lawlist.asp?order=ID>.

۱۱- برای مطالعه متن کامل قانون، ر.ک.به:

<http://Low.majlis.ir/Law/Lawview.asp?key=96>.

۱۲- برای مطالعه متن کامل قانون، ر.ک.به:

<http://Low.majlis.ir/Law/Lawview.asp?key=1376>.

۱۳- برای مطالعه متن کامل قانون، ر.ک.به:

<http://Low.majlis.ir/Law/Lawview.asp?key=4353>.

۱۴- برای مطالعه متن کامل قانون، ر.ک.به:

<http://Low.majlis.ir/Law/Lawview.asp?key=6198>.

۱۵- جهت بررسی و تدقیق در فرایند تهیه طرح قانون برگزاری مناقصات، ر.ک.به: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۲.

۱۶- همان، ص ۳۹-۴۰.

۱۷- برای دریافت متن کامل آیین‌نامه، ر.ک.به:

<http://tec.mporg.ir/saman/Zavabet/fehrestzavabet.aspx?zbt=&lang=1>.

۱۸- برای دریافت متن کامل آیین‌نامه، ر.ک.به:

<http://tec.mporg.ir/saman/Zavabet/fehrestzavabet.aspx?zbt=&lang=1>.

ضمناً، وفق بند «الف» ماده ۱۸ آیین‌نامه حاضر، پایگاه ملی مناقصات به آدرس اینترنتی زیر تأسیس شده است:

<http://iets.Mporg.ir>.

۱۹- برای دریافت متن کامل آیین‌نامه، ر.ک.به:

<http://tec.mporg.ir/saman/Zavabet/fehrestzavabet.aspx?zbt=&lang=1>.

۲۰- برای دریافت متن کامل آیین‌نامه، ر.ک.به:

<http://tec.mporg.ir/saman/Zavabet/fehrestzavabet.aspx?zbt=&lang=1>.

۲۱- برای دریافت متن کامل قانون، ر.ک.به:

<http://www.irost.org/persian/academic/images/newsfile/ghanon-hadaksar.pdf>

۲۲- رفتار ویژه و متمایز در موافقت‌نامه به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد که برای الحاق مذاکره نمایند، بدون این که مکلف شوند تمامی رویه‌های خود را بلافاصله پس از الحاق با موافقت‌نامه تطابق دهند. برای مثال، آنها می‌توانند تصریح نمایند که نظامات موافقت‌نامه تنها باید بر تعداد معینی از مؤسسات خریدکننده اعمال شود. بعلاوه، آنها می‌توانند برای مستثنی نمودن برخی محصولات یا خدمات از رفتار ملی مذاکره کنند، یعنی محصولات و خدماتی که مایلند در خصوص آنها با خرید از تولیدکنندگان داخلی، حتی در صورت پایینتر بودن قیمت‌های

اعلامی عرضه‌کنندگان خارجی، به آنها ترجیحات قیمت اعطا کنند. علاوه بر این، برای این که عرضه‌کنندگان در کشورهای در حال توسعه‌ای که عضو موافقت‌نامه شده‌اند، قادر باشند به طور کامل از گشایش بازار خرید دولتی منتفع شوند، از هر کشور توسعه‌یافته درخواست می‌شود مراکز اطلاعاتی تشکیل دهد که بتوان از آنها، اطلاعاتی در خصوص موارد زیر کسب نمود:

- قوانین، مقررات و رویه‌های مربوط به خرید دولتی،
- نشانی واحدهای تحت شمول موافقت‌نامه،
- نوع و مقدار محصولات یا خدمات خریداری شده، از جمله اطلاعات در دسترس برای مناقصه‌های آتی.

از نقطه نظر صرفاً حقوقی، تنها اعضای موافقت‌نامه می‌توانند این قبیل اطلاعات را درخواست کنند. ولی عملاً این مراکز اطلاعاتی ممکن است مایل باشند اطلاعاتی به کشورهای در حال توسعه عضو سازمان جهانی تجارت ارائه دهند، ولو این که این کشورها به موافقت‌نامه ملحق نشده باشند. در ادامه موافقت‌نامه خواستار آن است که در زمانی مقتضی و مناسب در آینده، یک مرکز اطلاعات بین‌المللی تشکیل شود. از آنجا که این مرکز به عرضه‌کنندگان ذی‌نفع در کشورهای در حال توسعه اطلاعات ارائه خواهد داد و با آنها همکاری خواهد کرد، تشکیل آن تا حدود زیادی به تعداد کشورهای در حال توسعه‌ای بستگی خواهد داشت که در آینده نزدیک به موافقت‌نامه ملحق خواهند شد.

منابع

در نگارش مقاله حاضر، علاوه بر قوانین و اسناد مذکور در متن، از منابع زیر استفاده شده است:

- گروه نویسندگان (۱۳۸۵) سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۲) مجلس و پژوهش: ویرانه قانون مناقصات عمومی، سال دهم، شماره سی و نهم، پاییز.
- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۵) اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت: نتایج

مذاکرات تجاری چندجانبه دور اروگوئه. ترجمه گروه مترجمان. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

Arrowsmith, Sue (2003) *Government Procurement in the WTO*. London: Kluwer International Law.

Hoekman, Bernard and Petros C. Martinis (1997) *Law and Policy in Public Purchasing: The WTO Agreement on Government Procurement*. Michigan: University of Michigan Press.

Hoekman, Bernard and Simon J. Evenett (2006) *The WTO and Government Procurement*. Camberley, UK: Edward Elgar.

